

- MASLOW, A., *La personalidad creadora*, Barcelona: Kairós 1982.
- MINER, M. H., «Creativity and spirituality : psychological perspectives», a M. Miner & M. Dowson (Eds.), *Creativity And Spirituality: A Multidisciplinary Perspective*, Charlott: Informating AVE publishing 2017, pp.3-22.
- MOONEY, R. L., «A Conceptual Model for Integrating Four Approaches to the Identification of Creative Talent» In C. W. Taylor, & F. Barron (Eds.), *Scientific Creativity: Its Recognition and Development*, New York: John Wiley & Sons 1963, pp. 331-340.
- MÜLER-USING, S., «What is creativity?», a Clouder, C. (Coord.), *Good Morning Creativity*, Santander: Fundación Botín 2012.
- PATUEL, J., *El mapa no es el territorio. Mi viaje hacia la consciencia transpersonal*, Madrid: Sirena de los Vientos 2018.
- PRUZAN, P., «Spiritual-based leadership», a L. Bouckaert and L. Zsolnai (Eds.), *The Palgrave Handbook of Spirituality and Business*, Palgrave: Macmillan 2011, pp. 287-294.
- PUCHE, A., *Los Frutos espirituales del árbol de la vida: análisis narrativo de la práctica espiritual*, 2016 (Tesis doctoral). Recuperada a: <http://www.tdx.cat/handle/10803/350800>
- PUIGARDEU, O., «Una aproximación al concepto de inteligencia espiritual basada en el método de análisis biográfico», *Journal of Transpersonal Research* 2 (2014) 157-172.
- PUIGARDEU, O., *El cultiu de l'espiritualitat com a factor impulsor de la creativitat*, 2019 Tesi doctoral disponible a: <http://hdl.handle.net/10803/668816>
- RICK T. WILSON, DANIEL W. BAACK & BRIAN D. TILL, «Creativity, attention and the memory for brands: an outdoor advertising field study», *International Journal of Advertising* 2 (2015) 232-261.
- RODRIGUEZ, M.T., «L'estudi de la creativitat», a Marina, J. A. (Coord), *Creativitat en l'educació i educació de la creativitat*, Barcelona: St. Joan de Déu 2014.
- SHULMAN, A.K., *Dirnking the rain*, New York: Farrar, Straus & Giroux 1995.
- SINNOTT, J., HILTON, S., WOOD, M. ET AL. J ADULT DEV, «Relating Flow, Mindfulness, Cognitive Flexibility, and Postformal Thought: Two Studies», *Journal of adult developmen* 24 (2018) 1-11.
- SUZUKI, T. I FROMM, E., *Budismo zen y psicoanálisis*, Méjico: Fondo de Cultura Económica 1964.
- TORRANCE, E., «The nature of creativity as manifest in its testing», a Sternberg (ed.) *The nature of creativity: contemporary psychological perspectives*, New York: Cambridge University Press 1988.
- VECINA, M.L., «Creatividad», *Papeles de Psicólogo* 27 (2006) 31-39.
- ZOHAR, D. Marshall, I., *Inteligencia espiritual*, Barcelona: Plaza & Janes 2001.

LES MIRADES DE SANTA LLÚCIA CONFLUÈNCIA DE TRADICIONS CULTURALS I RELIGIOSES EN LA CELEBRACIÓ POPULAR DE SANTA LLÚCIA

Jordi Sidera Casas

Institut Superior de Ciències Religioses de Girona
jordisideracasas@gmail.com

RESUM: La festivitat de Santa Llúcia ha aplegat al llarg dels segles un conjunt de costums d'origen popular ric i divers que poc tenen a veure amb la celebració cristiana. En aquest article analitzem aquestes tradicions segons la geografia i la tipologia simbòlica per copsar-ne la procedència. Ens trobem davant de diferents tipologies rituals corresponents a celebracions solsticials, rituals de traspàs, rituals de fertilitat vegetal i cerimònies d'inici de cicle anual. Les característiques de la santa cristiana i de la celebració han actuat com a aglutinador de tots aquests costums que trobaren en el dia de la seva festivitat un espai on expressar-se.

PARAULES CLAU: Santa Llúcia; simbolisme; ritual; solstici, història de les religions.

ABSTRACT: The fest of Saint Lucy has brought together over the centuries a set of rich and diverse customs of popular origin, that have little to do with the Christian celebration. In this article we analyse these traditions according to geography and symbolic typology to grasp their origin. We are faced with different types of rituals corresponding to solstice celebrations, rites of passage, fertility rituals and ceremonies of beginning annual cycle. The characteristics of the Christian saint and the celebration have acted as a unifier of all these customs that found on Saint Lucy' day a space where to express.

KEYWORDS: Saint Lucy; symbolism; ritual; solstice, history of religions.

En pocs llocs es manifesta tan diàfanament el llegat històric de la diversitat religiosa com en la cultura popular. El folklore, aquest saber popular difús i esquiu, és el dipositari de diferents llegats culturals i espirituals. En la història de les religions és ben conegut el procés de transmissió i adaptació de costums i creences que s'esdevé en l'àmbit de la religiositat popular. El fenomen posa al descobert l'arrelament que l'ànima humana manifesta envers el conjunt de creences, objectes i costums que han estat trameses de pares a fills i de generació en generació, i que constitueix en si mateix una autèntica tradició. Es pot parlar pròpiament de l'existència d'un factor psicològic en tota transmissió popular, però estem d'acord amb Lévinas quan assenyala que, en el fons, tota manifestació psicològica no és sinó l'expressió d'una realitat ontològica. El cert és que si es produeix aquesta mena transmissió, en la qual un esdeveniment religiós, produït dins d'una confessió concreta i en un moment històric precís, és capaç

d'assumir i fer seves les valències simbòliques de cosmovisions anteriors, és perquè tant l'una com les altres participen d'un significat espiritual equivalent.

En la celebració popular de Santa Llúcia s'hi han dipositat un conjunt molt divers de costums provinents de temps i llocs diferents, que cal considerar si es vol copsar la riquesa associada a aquest fenomen de creativitat popular. A voltes la diferenciació entre tradicions és més que evident, però a vegades la mimetització i la concordança amb la imatge cristiana és tan estreta que costa de diferenciar-les. La tasca històrica consisteix a anar descobrint els diferents substrats que s'han anat sobreposant fins a formar els costums populars tal i com han arribat al nostre coneixement. Es tracta d'un procés que pròpiament podríem anomenar una arqueologia de l'espiritualitat. Però la manca de sistematització que constitueix l'essència mateixa del folklore implica que la metodologia històrica requereixi també del mètode comparatiu, en un procés dialèctic, pròpiament tal com Ugo Bianchi defineix la metodologia de la història de les religions.¹

Ara bé, la manca d'una autoritat i d'un corpus doctrinal en les tradicions populars ha permès que les celebracions i la religiositat associada a elles es diversifiquin en centenars de formes diferents i que no quedi constància dels processos d'adopció o de transformació. Així, massa sovint, les llacunes documentals són masses i massa grans per completar-les i a la pràctica resulta gairebé impossible de discernir si la relació entre dos costums semblants és una herència del passat o préstec coetani.² Cal que la història comparada es complementi amb l'estudi més específic de la morfologia simbòlica. El símbol religiós, tal com és definit per Eliade, no proporciona un significat unívoc, sinó que consisteix en un camp semàntic que inclou diferents valències simbòliques. L'anàlisi d'aquestes valències sovint esdevé un element clau per determinar la font des de la qual s'establí la pràctica d'aquella tradició popular.

Les autoritats doctrinals, siguin de l'àmbit que siguin, vetllen, i és necessari que ho facin, per a la preservació de la tradició. Però per a la vida diària, la religiositat és una experiència viscuda, dinàmica, que va molt més enllà. La senzillesa amb què es viu la cultura popular massa sovint s'ha considerat com un empobriment. Però per a la mirada analítica, més aviat hauríem de dir que les incorporacions que al llarg dels segles han anat configurant aquesta religiositat popular, lluny de desvirtuar el simbolisme cristià originari, n'han fet aflorar matisos i complexos simbòlics que haurien pogut passar desapercebuts en el nucli primigeni.

Al voltant de la màrtir cristiana s'acumulen rituals i creences molt diverses, la majoria relacionades amb el simbolisme de la llum, el foc i la visió. S'hi troben també tradicions pròpies de l'inici de cicle anual, rituals propiciatoris, de fertilitat i d'altres aparentment incoherents. Algunes llegendes són d'elaboració recent i d'altres es perden en temps immemorials.

1. La màrtir siracusana

Precisament per comprendre les significacions simbòliques que s'han anat afegint al voltant de la celebració cristiana, primer cal precisar-ne l'essència. Santa Llúcia és venerada tant a l'Església catòlica com a l'ortodoxa. Les dades històriques sobre Santa Llúcia són tan importants com escasses. L'única cosa que podem afirmar amb certesa sobre Llúcia de Siracusa és que fou una màrtir cristiana morta durant les persecucions de l'emperador Dioclecià el 304 dC. Les hagiografies més antigues

provenen d'una *Passió* redactada en grec i extreta del còdex Papadopoulos i de les *Actes del Martíri*, ambdós documents de finals del segle v.³ Però comptem amb un altre testimoni, una placa mortuòria de finals del segle iv, trobada pel professor Paolo Orsi el 1894 en les excavacions realitzades a les Catacumbes de San Giovanni a Sicília. La placa està dedicada a una tal Euskia, i fou encarregada probablement pel seu marit. S'hi expressa la devoció per Santa Llúcia i es fa referència al fet que morí el dia de la festivitat de la santa. La placa està datada en la primera meitat del segle v, cosa que ens permet saber que en aquell moment ja es commemorava el 13 de desembre com a festa de Santa Llúcia.⁴ Aquesta dada és important per determinar l'antiguitat d'algunes de les tradicions populars que s'associen amb la festivitat.

L'hagiografia la presenta com la filla d'una família cristina de Siracusa. La llegenda sobre la curació de la seva mare, l'intent de forçar el seu matrimoni amb un pagà i els diferents episodis del seu martiri presenten trets típics dels martirologis. Fou finalment morta per decapitació o, segons la font llatina, clavant-li un punyal al coll. És per això que entre els atributs de la seva iconografia trobem l'espasa i el punyal. Cal destacar que l'episodi del martiri que explica que li foren arrencats els ulls no apareix fins al segle xv, tot i que aquesta llegenda serà la que permetrà a la devoció popular invocar-la com a patrona de la vista.⁵

Santa Llúcia és la santa per excel·lència de Siracusa. Es creu que a Siracusa existí el *loculo* de Santa Llúcia, és a dir, la tomba primitiva, en les catacumbes fora muralla, a sobre de la qual s'erigí una primitiva església, refeta al segle xviii. Com ja hem pogut comprovar a partir de la inscripció citada anteriorment, la veneració començà molt aviat i el lloc del seu enterrament esdevingué seu de pelegrinatge. El 1040 el cos fou traslladat a Constantinoble per sostreure'l de les ràtzies musulmanes, i el 1204 fou traslladat a Venècia, ciutat on es troben actualment les seves restes, quan els venecians conqueriren la ciutat bizantina durant la quarta croada. Una altra tradició defensa que part de les restes es troben actualment a l'abadia de Sant Vicenç de Metz, a França.⁶ Al segle vi la veneració a Santa Llúcia ja s'havia estès, i apareix esmentada al Breviari del papa Gregori i, i al segle viii la seva popularitat ja havia arribat a Anglaterra on és esmentada per sant Aldhelm i Beda.⁷

La darrera fase d'expansió de la devoció a la santa tingué lloc als països escandinaus durant el segle xx, on la celebració se centra en principalment en l'exaltació de la llum. A Suècia es començà a festejar a partir del segle xviii (la primera menció és del 1750) entre les classes altes. Alguns autors apunten que la tradició prové d'Alemanya. El cert és que durant el segle xix s'escampà a la resta de països escandinaus. El que d'entrada començà com a festa familiar ha anat adquirint darrerament un caràcter comunitari, amb la primera desfilada oficial pública a Estocolm el 1927. De Suècia passà a Noruega i a Dinamarca, on arribà el 1944. A Noruega, però, ja havia existit una celebració pagana al voltant del 13 de desembre anomenada *Lussinatten*, que tractarem més endavant. El costum de guarnir amb una corona d'espelmes la noia que representa santa Llúcia es justifica per la llegenda medieval que atribuïa a la santa la utilització d'aquest sistema d'il·luminació quan portava menjar als pobres o captius.

³ STELLADORO, Maria, *Lucia la Martire*, Jaca Book, Milà, 2010, p. 9-10.

⁴ SCANDURRA, Carmelo, «Santa Lucia nel nuovo settore paleocristiano del Museo Archeologico 'Paolo Orsi' di Siracusa», *Quaderno della Deputazione*, Siracusa, 3 (desembre 2015) 36-37.

⁵ BRIDGE, James, «St. Lucy» a *The Catholic Encyclopedia*. Vol. 9. Nova York: Robert Appleton Company, 1910. 27 set. 2020 <http://www.newadvent.org/cathen/09414a.htm> [Consulta: 17/09/2020].

⁶ WAGNER, Pierre-Édouard, *Culte et reliques de sainte Lucie à Saint-Vincent de Metz*, Metz: Académie Nationale de Metz, 2002, p. 24.

⁷ BLUNT, John Henry, *The Annotated Book of Common Prayer*, Londres: Forgotten Books, 2012, p. 176.

¹ BIANCHI, Hugo, «History of Religions» a *Encyclopedia of Religions*, vol. vi, Lindsay Jones (coord.) Farmington, Hills, (MI, EUA): McMillan, 2005, p. 4063.

² LANG, Andrew, «Household Tales, Their Origin, Diffusion, and Relations to the Higher Myths», Introducció a *Grimm's Household Tales*, Londres: William Clowes and Sons Limited, 1884, p. xiv.

Tenim constància que en alguns llocs la celebració de la festivitat es va iniciar o es consolidà a partir de la realització de miracles atribuïts a la santa. A la mateixa ciutat de Siracusa hi trobem tres celebracions de Santa Llúcia: la del 13 de desembre, la festa de Santa Llúcia d'abril i la de maig. La de maig commemora un miracle atribuït a la santa que s'esdevingué el 1646. A finals d'any la ciutat patia una greu carestia d'aliments. Durant la missa del diumenge del 13 de desembre, una guatlla voleïa per dins de la catedral fins que al final es posà sobre la cadira episcopal, mentre una veu anunciava l'arribada d'un vaixell ple de gra. La llegenda explica així l'origen de la *cuccia*, un plat a base de blat bullit i formatge d'ovella, que es consumeix per la festa de la santa, ja que, segons s'explica, a causa de la gran fam, es menjaren el blat bullint-lo sense esperar a moldre'l. La festa d'abril, d'implantació molt més recent, també vol commemorar un miracle de sudoració de la imatge de la santa datat el 1735.

Però l'imaginari popular és més complex, i a vegades el miracle no actua tant com a causant sinó com a catalitzador. Així, un suposat miracle de Santa Llúcia vol explicar l'origen de la processó d'espelmes a la ciutat Fürstenfeldbruck, a l'Alta Baviera. El 13 de desembre de l'any 1852, la ciutat es trobava amenaçada per una forta crescuda del riu Amper que era a punt de desbordar-se. Els habitants es refugiaren a les esglésies i invocaren Santa Llúcia. Com que finalment el riu no sortí de mare, els habitants prometeren commemorar cada any el dia de Santa Llúcia dipositant una ofrena al riu consistent petites cases en miniatures il·luminades amb espelmes. En realitat, però, el costum és anterior, i també es realitza en altres indrets bavaresos. En documents del 1785, del 1706 i del 1621 ja s'esmenta el costum i, a més, s'assenyala com a costum molt més antic.⁸ És a dir, que en l'imaginari popular, es reinterpretaren els fets del 1852, donant-los categoria d'esdeveniment originari, i ressituant-los en el context cristià. En aquest sentit cal destacar com el simbolisme del foc actuà com l'element comú que enllaçava les dues categories, l'ofrena amb espelmes al riu i la relació de Llúcia amb la llum i amb el foc.

2. El desplaçament solsticial

Foc, llum i vista conformen un conjunt simbòlic vinculat amb la santa en moltes de les tradicions populars europees. La llegenda que explica que li arrencaren els ulls no apareix sinó tardanament, però de seguida arrelà i durant tota l'edat mitjana la santa és invocada com a patrona de la vista. En els segles XIV i XV comença a aparèixer la iconografia que la mostra presentant un platet amb dos globus oculars. Però l'associació amb la llum és molt més antiga i s'ha assenyalat repetidament que podria provenir de la semblança etimològica del seu nom amb la paraula llatina per designar la llum: *lux*, tal i com apareix a la *Llegenda Àurea* de Iacopo da Varazze.⁹ La relació simbòlica amb la llum i la data de la seva mort han vinculat la seva festivitat amb el solstici d'hivern a través de les dites populars europees que situen el dia de la seva festivitat com el moment en què les hores de sol comencen a augmentar:

Per Santa Llúcia, un pas de puça (català)

A la Sainte-Luce, d'un saut de puçe (francès)

Al Sinte Luce, les djoûs crexhèt do pas d'ene pouce (való)

Santa Lucia, il giorno più corto che ci sia (italià)

Por Santa Lucía, acorta la noche y alarga el día (castellà)

Por Santa Lucía mengua a noite e medra o día (gallec)

Depois de Santa Luzia mingua a noite e cresce o dia (portuguès)

Santa Luzia eguna, argia gabe iluna (vasc)

An Sankt Lucia ist der Abend dem Morgen nah. (alemany)

Po świętej Łucji dzień trwa najkrócej. (polonès)

Ziua de Sfânta Lucia, se micșorează noaptea și crește ziua (romanès)

És evident que la festivitat té lloc uns vuit dies abans que es produeixi realment el solstici astronòmic, però les vicissituds històriques que ha sofert el calendari ens poden ajudar a comprendre aquesta associació. La discordança podria provenir del desajust del calendari julià respecte de l'any solar. El calendari utilitzat des dels temps de Juli Cèsar havia estat reajustat en el primer Concili de Nicea per coincidir amb l'equinocci de primavera del 21 de març del 325. Amb tot, el calendari tenia un sobrant d'onze minuts addicionals cada any. Aquests onze minuts comportaven que aproximadament cada 128 anys el calendari s'avancés un dia respecte de l'any solar. De manera que al segle XVI s'havien acumulat ja uns deu dies i el 13 de desembre s'esqueia, respecte de l'any solar, just després del solstici, és a dir, el que avui és el 23 de desembre. Quan s'establí el nou calendari gregorià, per tal d'ajustar-se a les dates de l'equinocci, es feren desaparèixer deu dies, de maneres que a l'any 1582, el dia següent al 4 d'octubre fou, per decret papal, el 15 d'octubre. L'adopció del nou calendari no fou homogènia a tot Europa, i els països de tradició ortodoxa l'han mantingut vigent fins avui, de manera que el marge en aquestes zones ha continuat augmentant.

Quan es produí la correcció gregoriana al segle XVI, el dia de Santa Llúcia, el 13 de desembre, s'esqueia un parell de dies després del solstici, 250 anys abans havien coincidit exactament, i durant els dos segles anteriors el 13 de desembre havia estat molt a prop del solstici, però per davant. És a dir, que durant força més de dos segles hi havia hagut temps més que suficient per tal que s'hagués associat el solstici amb la festivitat de Santa Llúcia, fet afavorit, a més, per l'associació ja coneguda entre el nom de Llúcia i la llum.¹⁰ És possible que les dites populars s'adoptessin a partir d'aquesta coincidència, però el cert és que les dites les trobem també als països de tradició ortodoxa, que no adoptaren el calendari gregorià fins molt més tard. A Romania, per exemple, no l'adoptaren fins l'any 1919. Això vol dir que en el moment d'adopció del calendari gregorià, el dia de Santa Llúcia s'havia desplaçat encara més en el calendari, allunyant-se ja cinc o sis dies respecte a la data solsticial. Tot i això les dites sobre el dia s'han mantingut en aquests territoris malgrat l'evident decalatge respecte del moviment solar.

D'altra banda també és cert que, tot i que la durada total del dia es va escurçant fins al dia del solstici, a partir de principis de desembre –i depenent de la latitud–, el Sol es comença a pondre una mica més tard cada dia. Com que l'hora de la sortida continua reculant, en resulta un total de menys hores diürnes fins a la data del solstici. Aquest fet també podria haver ajudat a la identificació popular del dia de la màrtir amb el solstici, tot i que la diferència és tan minsa –només d'alguns segons– que no en pot ser la causant. Ara bé, totes aquestes precisions astronòmiques no poden haver determinat la validesa de la dita, ja que si ho haguessin fet la paremiologia reflectiria la seva diversitat en cada regió i segons cada calendari mentre que en canvi trobem una uniformització constant al llarg de tota la geografia europea. Així que més aviat sembla que les dites entorn de l'allargament del dia responen, per una part a una identificació molt general del període com a moment d'allargament del dia, i per altra tenen més a veure amb el simbolisme de la llum associat a la santa.

⁸ DREXLER, Toni, «Das Luzienhäuslschwimmen in Fürstenfeldbruck», a *Jahrbuch des Historischen Vereins für die Stadt und den Landkreis Fürstenfeldbruck*, Fürstenfeldbruck: Brucker Blätter, 1994, p. 49-59.

⁹ SARDELLA, Teresa, «Lucía», a *Diccionario de los Santos*. Vol. II, Madrid: San Pablo, 2000, p. 1494-1497.

¹⁰ MOYER, Gordon, «Aloisius Lilius and the 'Compendium nova e rationis restituendi kalendarium'», a *The Gregorian Reform of the Calendar: Proceedings of the Vatican conference to commemorate its 400th anniversary* (Specola Vaticana), Ciutat del Vaticà: G.V. Coyne ed., 1983, p. 171-188.

3. Els dotze dies i la vinculació amb el Nadal

No menys interessants que la referència solsticial a l'allargament del dia són les tradicions que vinculen Santa Llúcia amb un període de dotze dies. A Catalunya és ben coneguda la dita «Santa Llúcia la Bisbal, tretze dies per Nadal»¹¹, amb les seves variants, que enllaça Santa Llúcia amb el Nadal.

Una altra referència numerologia al període de dotze dies la trobem a les contrades muntanyoses, on el dia de Santa Llúcia comencen els anomenats «signes del cel». Aquesta creença comprèn un període de dotze dies, durant els quals es creu que cada dia assenyala el temps que farà durant els dotze mesos següents. És interessant de constatar com per la plana aquests mateixos signes comencen la data de l'Any Nou.¹² Igualment a França els dotze dies se solen entendre com els que van entre Nadal i Reis:

*Regarde comment sont menées
Depuis Noël douze journées
Car suivant ces douze jours
Les douze mois auront leur cours.*¹³

A Croàcia també es compten els dotze dies des de Santa Llúcia. I igualment a Polònia:

*Od Lucyi dni dwanaście policz sobie do Wilii, patrz na słonko i na gwiazdy, a przepowiedz miesiąc każdy.*¹⁴ (Des de Santa Llúcia a Nadal compta dotze dies, mira el Sol i les estrelles i prediràs cada mes.)

Les variacions en les dates mostren com la cultura popular ha anat atribuïnt aquesta creença sobre els pronòstics per a l'any següent de manera vacil·lant, atribuïnt el còmput de dotze dies ara al període que va de santa Llúcia a Nadal, ara al que va de Nadal a l'Epifania. Aquestes vacil·lacions segurament són degudes al fet que s'adaptà una tradició anterior i ses projectà sobre les festes cristianes.

Uns altres costums també fan referència a l'endevinació en el dia de Santa Llúcia. A Hongria es fan prediccions sobre la collita a partir dels grans de blat sembrats aquest dia. Si els grans germinen amb rapidesa, és senyal d'una bona collita per a aquella anyada. A Romania, el dia de Santa Llúcia, entre els *székelys* d'origen hongarès té lloc l'endevinació mitjançant l'anomenat «calendari de la ceba», consistent a pelar una ceba i separar-ne dotze capes. A cada una hi posen un polsim de sal. Si aquesta sal es fon, assenyala que el més corresponent serà plujós.¹⁵ A Catalunya aquest sistema de predicció meteorològica té lloc per Cap d'Any.

La tradició hongaresa més famosa és la realització dels «tamborets de Llúcia», un tamboret de tres potes que s'elabora ritualment durant dotze dies. El dia de Santa Llúcia es fa la primera talla i durant cadascun dels dotze dies només es pot realitzar una petita part del treball, que no finalitza fins la vetlla de Nadal. Es diu que qui sigui a la Missa del Gall aquest tamboret podrà veure les bruixes que surten aquella nit.¹⁶

Aquesta presència de la simbologia de dotze dies que vincula santa Llúcia amb el Nadal semblaria el simple resultat del còmput de dies que separen les dues festivitats, si no fos perquè en molts indrets d'Europa, hi ha una simbologia per al període que va de Nadal a l'Epifania i que s'anomena pròpiament amb el nom de «dotze dies». És el període que comprèn les celebracions cristianes, però que recull tot un seguit de tradicions paganes. A les Illes britàniques és molt popular la cançó dels *Twelve Days*. Al món germànic és el període en què apareix al cel la *Wilde Jagd* (cacera infernal), a Grècia surten els monstres anomenats *Kallikantzaros*. A Islàndia els *yule-lads* reparteixen regals durant dotze dies, i l'inici d'aquest període varia segons les regions. El llistat de tradicions referides als dotze dies seria interminable.

L'establiment d'un període de dotze dies en el calendari litúrgic cristià el podem determinar a partir de les dades històriques sobre l'establiment de les dues festivitats que el delimiten. Els documents més antics esmenten que el dia 6 de gener se celebraven tant el naixement de Crist com la seva epifania, que hauria tingut lloc el dia del seu trentè aniversari, que seria així també el dia 6 de gener.¹⁷ Inicialment la data del naixement presentà més oscil·lacions entre les diferents comunitats cristianes –considerant-se com a tal el 25 de desembre, el 25 de març o el mateix 6 de gener, entre d'altres– però es consolidà la data del 25 de desembre durant la segona meitat del segle iv. El 380 Gregori Nazianzè ja distingeix el naixement, el dia 25 de desembre, del baptisme, el dia 6 de gener.¹⁸ La dada més antiga sobre un període de dotze dies en documents cristians es troba en les actes del Concili de Tours del 567. Allà s'estableix la durada del període de celebracions del Nadal, des del mateix dia de Nadal fins a l'Epifania, amb tres festivitats principals que dividien el període en dos blocs.¹⁹

Ara bé, el simbolisme d'un període de dotze dies en el moment d'inici d'any és molt més antic, com es pot constatar pels dotze dies de celebració de l'Akitu, l'any nou babiloni. El simbolisme del dotze aplicat al cicle anual sorgeix de l'especulació a l'entorn de la concordança entre el cicle lunar i el solar. Durant l'any tenen lloc dotze llunacions completes, que fan un total de 354 dies. Com és sabut, el cicle de Sol comprèn 365 dies, 5 hores, 48 minuts i 45,16 segons. La diferència entre els dos cicles és d'una mica més d'onze dies. Molts calendaris antics que seguien el mes lunar es trobaven amb aquesta diferència de pràcticament dotze dies entre l'any solar i el cicle de dotze llunacions: l'atenenc, el romà republicà, el sumeri, el ja esmentat babiloni, l'hindú, el jainista i l'hebreu, per citar-ne només alguns. Amb tot, els sistemes de correcció per compensar les diferències varien en cada un i les referències a dotze dies són més aviat escasses.

Ara bé, independentment de l'especulació intel·lectual, el simbolisme del dotze s'ha associat al cicle anual com a analogia simbòlica de les dotze llunacions, o mesos, que es produeixen durant l'any. Molts costums populars d'aquests dies es basen en el nombre dotze: sopars de Nadal amb dotze plats a Centreeuropa, dotze hores seguides que ha de cremar la llar de foc als països balcànics, dotze postres en el sopar de Nadal a Provença, creences en l'aparició màgica d'arbres amb dotze fulles diferents la nit de Cap d'Any. Al nord i al centre d'Europa i a les illes britàniques, l'època de Nadal és coneguda precisament amb el nom de «els dotze dies», tal com ja he remarcat

No podem allargar-nos més a esbrinar l'origen del simbolisme dels dotzes, que ja hem tractat en un altre lloc, però per a la finalitat del nostre treball hem volgut constatar com aquesta noció es relaciona amb el solstici. Així, podem constatar com també entorn de la festivitat Santa Llúcia, la reiterada presència del simbolisme del nombre dotze, igual com en les dites sobre el creixement del dia, remetent constantment a un simbolisme d'inici de cicle solsticial.

¹¹ El fet de comptar de tretze dies, quan la separació real és de dotze, és herència del còmput romà que per indicar l'interval entre dues dates incloïa tant la data d'inici com la de termini.

¹² AMADES, *Costumari català*, vol. V, p. 887.

¹³ LEFORT, Jean, *La saga des calendriers*, París: Pour la Science 1998, p. 92.

¹⁴ SZOLTYSIK, Monika, «Szwedzkie klimaty w Sosnowcu» [en línia], a *Gazeta Uniwersytecka*, n.º 4, gener 2010 < <https://gazeta.us.edu.pl/node/261281> > [Consulta: 12/09/2020].

¹⁵ Ibid.

¹⁶ BALASSA, Iván i ORTUTAY, Gyula, *Hungarian Ethnography and Folklore*, Portland (EUA): Intl Specialized Book Service Inc; First Printing Edition, 1974, p. 651.

¹⁷ AMMIA MARCEL·LI, *Res Gestae*, XXI, 2; i EPIFANI, *Panarion*, II, 27.

¹⁸ GREGORI NAZIANZÈ, *Oration xxxviii* a Migne, P.G., XXXVI. 312.

¹⁹ HILL, Christopher, *Holidays and Holy Nights: Celebrating Twelve Seasonal Festivals of the Christian Year*, Wheaton (IL): Quest Books, 2003. p. 91.

4. Costums de traspàs

Tot i ser venerada tant a l'Església catòlica com a l'ortodoxa, la celebració popular de la santa està molt més difosa en el catolicisme. Al Mediterrani occidental les celebracions consisteixen en aplecs i processons, però també van acompanyades d'una munió de creences i rituals molt diversos que poca cosa tenen a veure amb la celebració cristiana. A les zones compreses entre el Danubi i el Vístula hi trobem un fort arrelament de les tradicions populars sota forma de supersticions, encanteris i rituals màgics, on conflueixen diferents tipologies simbòliques. Als països escandinaus, on la celebració és més recent, pren la forma de processó encapçalada per una nena vestida de blanc amb espelmes al cap i a una mà, que representa la mateixa santa. La gran quantitat de costums populars i de creences realitzades el dia de Santa Llúcia és molt diversa arreu d'Europa. És una data de celebració de fires i de l'inici d'algunes activitat que es perllonguen fins Nadal o en alguns casos fins al mes de febrer. No podem recollir en aquest treball tots els costums i creences que envolten aquesta festivitat, ja que això requeriria diversos volums. Per al nostre objectiu serà molt més útil presentar els costums segons els diferents paradigmes simbòlics que s'hi representen.

Troblem una quantitat important de costums que representen rituals de traspàs de cicle, anual o estacional, molt semblants i en alguns casos idèntics, als que trobem per sant Joan, a l'altre extrem solsticial. Ens referim a rituals relacionats amb el foc, els d'endevinació o els de prosperitat.

Si la santa siracusana s'ha associat repetidament amb la llum, no és gens estrany que entre els costums propis de la seva festivitat aparegui el foc generosament. A Crotona, a Calàbria, la vigília de Santa Llúcia s'aixequen piles de llenya, anomenades *piramide* que es cremen just després de la posta. Les piles són coronades amb una creu o una figura femenina. Segons la creença local la tradició es remunta als temps grecs i es feia en honor de la deessa Hera, qui més tard fou assimilada a la Lucina romana.²⁰ També trobem algunes fogueres o *faló* la vigília de Santa Llúcia a Bitonto, Putignano i Terlizi, tots tres a la regió de la Pulla, i a Montedoro, a l'illa de Sicília.

També a la Península ibèrica tenim notícies de la pervivència de tradicions que, com rares relíquies, mantenen el costum d'encendre focs a diverses poblacions de la Sibèria extremenya i a altres punts d'Espanya: a la zona de la Rioja (Autol, Arnedo, Tudelilla), a Tembleque (Toledo) i Tijola (Almeria). En altres indrets, les fogueres s'alimentaven durant tot el dia de la festivitat amb romaní i altres herbes aromàtiques, com és el cas de Tonyà, a l'Alt Empordà.

En les processons nòrdiques actuals també es duen espelmes i en alguns llocs la noia que representa a santa Llúcia porta una corona al cap amb quatre espelmes. Aquest és un exemple clar de com un costum sorgit en època moderna, dins d'un determinat context simbòlic, tendeix a reproduir els mateixos motius que es donen en altres contextos tradicionals.

Molts dels costums i creences associats amb la nit anterior a Santa Llúcia tenen com a objectiu l'endevinació del futur. Ja hem fet esment anteriorment a les referides a la predicció meteorològica per a cada mes de l'any i al fet de plantar grans de blat que són observats dotze dies després, per Nadal, per saber si es tindrà una bona collita. A Hongria és costum que les noies bullin dotze pilotilles, havent amagat prèviament a cada una el nom d'un pretendent. La primera que puja a la superfície, correspon al nom del que esdevindrà el seu marit. A Hongria, es creu que el sexe de la primera persona que passa

per la porta de la casa aquell matí, determinarà el sexe del proper part del bestiar boví.²¹ A Catalunya trobàvem en altres temps una menció llunyana a l'endevinació en la fira que es celebrava a l'ermita de Santa Llúcia prop de Solsona. Hi feien cap els endevinetes, uns remeiers que baixaven de muntanya, amb el pit carregat de medalles, creuetes i vidres de coloraines que, segons ells, els permetien veure «a dintre» de les persones i així receptar-los el remei més adequat per a la seva dolença.²²

D'altres costums que tenen lloc la nit de Santa Llúcia són rituals de prosperitat per a l'any que comença. A Croàcia, la nit de Santa Llúcia, les dones couen pa sense llevat amb aquesta finalitat. Al Transdanubi meridional és costum que grups de nens i joves emmascarats entrin als galliners recitant desitjos per l'any següent i imitant les gallines. Les mestresses de la casa acostumen a tirar-los blat i a donar-los aigua, i amb aquest ritual creuen que es complirà allò que han desitjat.²³

Els rituals d'endevinació i de prosperitat són propis de l'inici del cicle anual.²⁴ Costums semblants els trobem la Nit de Nadal i la de Cap d'Any. A Sèrbia, Montenegro, i altres indrets dels Balcans, la imitació de les gallines sol tenir lloc per Nadal. La tradició de l'endevinació a partir des primers passos també la trobem a Anglaterra i a Croàcia, però per Cap d'Any. Ja hem vist com els signes del temps podien començar a comptar-se a partir de qualsevol d'aquestes festivitats. A Estònia els pagesos llegeixen les estrelles per fer prediccions la nit del 24 de desembre. A Polònia trobem un ritual d'endevinació també la nit de Sant Andreu (30 de novembre) consistent a passar un ciri pel pany d'una porta per conèixer el futur. Costums idèntics o amb el mateix significat ritual els podem trobar repartits segons l'indret en qualsevol d'aquestes festivitats. Les circumstàncies i vicissituds històriques de cada zona han acabat vinculant la realització dels vells costums d'inici de cicle cap a una data o una altra. Es tracta de tradicions que tenen l'origen en societats agràries, ramaderes o de pastors i que s'han anat transmetent i preservant a través de la cultura popular. Cal destacar, a més, que aquesta tipologia de rituals, talment com la realització de fogueres, els trobem també a l'altre meitat de l'any, al voltant de la festa de Sant Joan, al solstici d'estiu. En tots aquests casos ens trobem amb costums anteriors al cristianisme, a la cultura romana i sembla que provenen d'uns temps molt més reculats.

5. Fertilitat agrària

Un altre grup de rituals presenta un simbolisme clarament agrari, tot i que sovint diferents tipologies rituals es troben presents en el mateix costum i és difícil de destriar-les. Joan Amades ja apuntava que el fet que la celebració consistís en aplecs, processons i fires, apuntava a una celebració agrària.²⁵ Trobem la presència de menges típiques d'aquesta diada elaborades a base de cereals. A Catalunya el dia de Santa Llúcia es preparaven farinetes.²⁶ Ja hem esmentat la *cuccia* de Palerm, que també s'elabora en les altres localitats sicilianes i al sud d'Itàlia (Reggio Calabria, Bassilicata) amb diferents variants. A Palerm també es mengen aliments produïts amb farina de cereals, però no els cereals mateixos. D'altra banda, és indicatiu de celebració agrària el fet que el cereal no se sotmeti a un procés d'elaboració complet habitual, sinó que es consumeixi mig elaborat, igual que en el matzà, el pa àzim de la Pasqua jueva, que també és una festa de primavera d'origen agrari.

²¹ BALASSA, *Hungarian Ethnography*, p. 652.

²² AMADES, *Costumari*, vol V, p. 885.

²³ BALASSA, *Hungarian Ethnography*, p. 651.

²⁴ ELIADE, Mircea, *Tratado de historia de las religiones*, Madrid: Cristiandad 2000, p. 458-469.

²⁵ AMADES, *Costumari*, vol v, p. 883.

²⁶ *Ibid.*, p. 887.

²⁰ També a Bèlgica es creu que l'antecedent de santa Llúcia fou la Lucina romana. La similitud entre els dos noms degué afavorir aquesta etimologia popular, vegeu REINSBERG-DÜRINGSFELD, Le Baron de, *Traditions et légendes de la Belgique*, vol II, Brussel·les: Ferdinand Claassen Libraire-Éditeur 1870, p. 246.

Durant aquesta època, i no sempre el dia de Santa Llúcia, també trobem un ritual de clares reminiscències agràries, consistent a plantar grans de blat, o altres llavors, i esperar que germinin per Nadal. Es troba especialment estès al centre d'Europa i a l'Europa oriental. En algunes regions de Croàcia i Hongria es planten el dia de Santa Llúcia, però a Malta es fa cinc setmanes abans del Nadal.²⁷ A la Provença i altres indrets es planten nou dies abans, el 4 de desembre, dia de Santa Bàrbara, i s'anomena *blé de la Sainte Barbe*.²⁸ Sovint aquest costum s'utilitza també com a ritual d'endevinació del temps o de prosperitat per al proper any. Diversos autors han assenyalat com a origen del costum els misteris eleusins.²⁹

El ritual ja el trobem en l'antiguitat grega, quan durant el culte a Adonis les dones plantaven llavors en uns bols anomenats «jardins d'Adonis».³⁰ També es practicava un ritual semblant durant l'any nou persa, el Novruz – encara avui, a la primavera, té lloc a l'Azerbaidjan, on s'anomena *semeni*, i en altres regions de l'antic imperi persa.³¹ De fet, la tipologia simbòlica del costum sembla ser més adient per ser realitzat en l'època de l'any en què comencen a brotar les plantes. Per tant, les dues dades apunten que és un ritual més propi de la primavera i que en algun moment es desplaçà cap a l'època solsticial. Potser en el moment en què l'inici de l'any a la Roma antiga passà del març al gener al 154 aC. Semblaria que així ho indica també el fet que trobem el mateix costum en dates diferents i no només en el dia de Santa Llúcia.

A la petita població de Pignola, a la Basilicata, el dia de Santa Llúcia, a més de la tradició de la *cuccia* i de l'encesa del *falò*, hi té lloc l'anomenat *U laccè dè Sandè Luciè* (el llaç de Santa Llúcia). La tradició consisteix en l'elaboració, per part dels infants, d'una corda trenada. Un cop feta, les nenes la fan passar per sota els braços mentre que els nens l'aguanten per l'altre extrem, jugant a imitar a un tir de cavalls, mentre fan tres voltes al voltant de l'església. El costum només té lloc el dia de Santa Llúcia i la corda és renovada cada any. Aquestes característiques tan ritualitzades i singulars, centrades en una data concreta, han fet que el costum es relacionés, com en el cas d'altres casos de jocs tradicionals, amb antics rituals.³² El cert és que els elements que el componen els trobem també en costums d'altres llocs que s'esdevenen durant les festes del període hivernal. Les tres voltes a l'església evocuen ràpidament els tres tombs de Sant Antoni. Les curses són un element freqüent durant les celebracions de Nadal arreu d'Europa, sovint relacionades amb la imitació del curs solar. També sembla molt significatiu el fet que la parella d'infants imiti la conducció d'un animal, cavall o bou. Però el més significatiu és que l'escenificació recorda algunes mascarades fetes el dia de Sant Antoni, com els *boes* i *merdules* d'Ottana a Sardenya, o les *mandrie* de Tricarico, també a la Basilicata, on es fan tres voltes al voltant de l'església.

L'elaboració del cordill amb tres fils de llana semblaria relacionar-se, a primer cop d'ull, amb el patronatge de Santa Llúcia sobre les filadores. Ara bé, el fet que a Tricarico, al costat dels *boes* i *merdules* hi aparegui també la figura d'una anciana anomenada la *Filonzana*, aporta un altre simbolisme al costum de trenar el fil. La *Filonzana* apareix armada amb un fus de filar, i unes tisores i durant la desfilada s'acosta als assistents i, com la parca, amenaça de tallar-los el fil de la vida si no la conviden a beure. El fet que a Pignola un dels aspectes centrals del costum sigui l'elaboració del cordill, precisament també amb tres fils, reforça la idea del parentiu entre els dos costums.³³ Tot sembla indicar,

doncs, que el component principal en l'*U laccè dè Sandè Luciè* té l'origen en els rituals d'una societat de pastors, però amb elements sincretitzats d'un culte agrari anterior provinent de les cultures neolítiques mediterrànies. Com molts altres dels costums populars, ha anat incorporant aspectes diversos i s'ha distribuït en dates diverses segons les localitats.

Els estudis sobre l'origen de les festes populars siracusanes de Santa Llúcia han estat diversos i sovint han explorat l'herència de les antigues deesses de l'illa. S'ha comparat la devoció a Santa Llúcia amb la devoció a la deessa Artemisa. El cert és que el lloc on es dreça la catedral que guarda la imatge de la Santa, avui unida a terra ferma, antigament era una petita illa Ortigia. La catedral fou construïda sobre un temple d'Atena, però al costat també s'han trobat les runes d'un temple anterior, sota el palau del Vermexio, probablement dedicat a Artemisa.³⁴ Artemisa era una deessa relacionada amb la llum. Germana d'Apol·lo, els dos déus s'associaven amb la Lluna i el Sol respectivament. Hi ha paral·lelismes entre els atributs de la deessa romana i la santa cristiana.³⁵ Totes dues eren verges i totes dues eren portadores de llum. És un fenomen ben conegut en la història de les religions com una divinitat antiga traspasa els seus atributs a una divinitat nouvinguda. Artemisa ja havia estat identificada amb la Diana romana i la religiositat popular fàcilment hauria pogut identificar-les.³⁶

Però també s'ha comparat Santa Llúcia amb Afrodita. La deessa també fou venerada a Sicília, on es celebrava la «festa dels coloms» evocant la partença de la deessa cap a Líbia i el seu retorn al cap de nou dies.³⁷ El principal temple d'Afrodita es trobava a la ciutat d'Èrix, a l'altre extrem de l'illa, i havia estat ja dedicat amb anterioritat a Astarte i després posteriorment ho seria a Venus, totes elles deesses de la fecunditat. És possible que en el culte de Santa Llúcia a Siracusa hagin confluït elements d'ambdues tradicions. Cal remarcar que també en altres llocs s'associa aviram amb la Santa, com a Balaguer (la Noguera), on la principal atracció de la fira de bestiar que se celebrava per Santa Llúcia eren les perdius manses, criades als pobles de la vall d'Àger, i portades en filera cap a al fira com si es tractés d'un ramat d'ovelles. L'anomenada de la fira s'estenia per l'Aragó i fins a Navarra.³⁸ Perdius i guatlles pertanyen a la subfamília dels perdicinis, i per tant no és d'estranyar que pogués tenir relació amb una antiga veneració de l'aviram. A Croàcia, quan s'ha realitzat la cerimònia dels grans de blat plantats en un plat, la *Luzieweizen*, el blat no es llença, sinó que es dona com a menjar als ocells. És interessant de constatar que a dia d'avui i a causa de l'escassetat de guatlles, durant les celebracions de Santa Llúcia de maig també es fan volar coloms els coloms a la catedral de Siracusa en comptes d'aquell ocell.

6. Aparició d'esperits i prohibició d'activitats

Una tipologia de creences ben diferent es dona a la part oriental d'Europa. Es creu que la nit de Santa Llúcia és un moment oportú per a l'aparició d'esperits malignes. A Hongria, durant aquest

²⁷ BALASSA, *Hungarian Ethnography*, p. 651.

²⁸ BOUVEROT-ROTHACKER, Anita, *Le Gros Souper*, Toulouse: Jeanne Laffitte editions 2009, p. 16.

²⁹ DORSA, Vincenzo, *La tradizione greco-latina negli usi e nelle credenze popolari della Calabria citeriore*, Bologna: Forni 1983, p. 67-98.

³⁰ BARING, Anne i CASHFORT, Jules, *El mito de la diosa*, Madrid: Siruela, 2005, p. 416.

³¹ KAZIMOVA, Nikki, *Azerbaijan - CultureSmart!: The Essential Guide to Customs & Culture*, Londres: Kuperard 2011, p. 35-40.

³² RIZZA, Sebastiano, «Il "laccio" di S. Lucia: un nodo da sciogliere, *IlCampanile* (nov. 1996), <<http://digilander.libero.it/sicilia.cultura/laccio-santalucia.pdf>> [Consulta: 15/09/2020]

³³ TOSCHI, Paolo, «Le maschere della Barbagia residui di una era lontana» a *L'unione Sarda*, LXX n. 249, Cagliari (19 octubre 1958).

³⁴ Tenim coneixença de l'existència d'aquest temple per Ciceró (*In Verrem*, II, 4, 122). El culte a Artemisa era molt important a Siracusa, Píndar anomena l'illa d'Ortigia «la llar de l'Artemisa fluvial» (*Píticas*, II, 11) i Titus Livi (XXV, 23) esmenta que les celebracions a la deessa duraven tres dies.

³⁵ SCHILLACCI, Placido, *Santa Lucia, festa della luce*, Centro di Studi Antropologici, <https://www.centrostudiantropologici.it/blog/santa-lucia-festa-della-luce/> [Consulta: 17/08/2020]

³⁶ RAUDINO, Maria Bella, «Le divinità femminili a Siracusa, da Demetra a Santa Lucia», a *Éthnos. Quaderno di Etnologia*, Siracusa: Centro Studi di Tradizioni Popolari «Turiddu Bella», 2007, p. 12-19.

³⁷ RIBICHINI, Sergio «Al servizio di Astarte. Ierodulia e prostituzione sacra neiculti fenici e punici», a *Estudios Orientales, El mundo Púnico*, Murcia 5-6(2001-2) 57, nº 1, *Dalla Sicilia al Mediterraneo: l'Afrodite/Astarte di Erice Beatrice Lietz*, p.285 <https://hal.archives-ouvertes.fr/hal-02555788/document> [Consulta 12/09/2020]

³⁸ AMADES, *Costumari*, vol v, p. 886.

dia es posen alls al front dels animals per protegir-los d'aquests esperits, també es penjen creus a les portes de les cases i abans d'anar a dormir la gent menja pa d'all.³⁹ També a Polònia es creu que aquest nit és favorable a la sortida d'esperits malignes. A Djakovo, a Croàcia, es creu que un personatge anomenat Baba Luca apareix per castigar els nens entremaliats, cremant-los els dits a les brases. Li agrada especialment castigar les nenes que no han après a teixir. Als països nòrdics se celebrava la Lussinata, o nit de Lussi, un esperit femení malèvol, amb aparença de monstre o bruixa, que apareixia durant aquella nit. Lussi podia baixar per la xemeneia i endur-se els infants que havien comès alguna maldat. Els esperits malignes, els trolls i el espectres podien aparèixer qualsevol de les nits entre Santa Llúcia i Nadal, és a dir, durant els dotze dies.⁴⁰ També a Letònia es creu que els follets anomenats Yule Lads, comencen a aparèixer la nit de Santa Llúcia i continuen apareixent totes les nits fins Nadal.⁴¹

Santa Llúcia era patrona de tots els oficis relacionats amb la vista: cosidores, matalassers, espartenyers i d'altres de tradicionals als qual en l'actualitat s'han afegit els de dissenyador gràfic, òptics, electricistes i escriptors. Antigament, i com en el cas d'altres sants patrons, el dia de la seva festa tots els oficis compresos dins el seu patronatge havien d'abstenir-se de treballar. A Catalunya hi havia la creença que la prohibició de treballar començava el dia abans, a la posta de sol. Al Lluçanès, les velles filadores creien que després de fer-se fosc apareixia la Filaborres, un ésser monstruós de més de mil anys, que mossegava amb la seva boca de drac les filadores que trobava filant. Les que es veien obligades a filar més enllà de la posta atapeïen les filoses de borra per tal que el monstre pogués apaivagar-se menjant la borra sense atacar-les a elles.⁴² A la zona oriental d'Europa la prohibició de treballar aquest dia es feia extensiva a totes les dones. L'aparició de la Filaborres semblaria un vestigi dels esperits malignes que apareixen en les tradicions de l'Europa oriental i nòrdica. No deixa de ser significatiu que en aquelles zones la interdicció afecti també les dones, tenint en compte que moltes vegades aquests esperits també són de naturalesa femenina. S'ha escrit molt sobre aquests esperits femenins, la Prechta alpina o la Befana italiana, per exemple, com a antigues divinitats femenines, demonitzades en època cristiana o desplaçades ja anteriorment per societats caçadores patriarcal.⁴³ En tot cas, el que sí és evident és que el principi femení sembla haver associat el seu simbolisme amb la festa de la màrtir cristiana, tant els aspectes positius de prosperitat, abundància, fertilitat, portadora de llum, com els de càstig i advertiment.

En aquest sentit ens interessa destacar encara un altre costum popular relacionat amb la santa i que mostra les transformacions que el saber popular aplica a una figura cristiana. Al nord d'Itàlia i a les costes de Dalmàcia, a tota la zona que havia estat sota el domini de la República de Venècia, Santa Llúcia exerceix la funció de portadora de regals als infants durant les dates nadalenesques. És l'equivalent dels Reis d'Orient, al Pare Noel, Sant Nicolau, Sant Basili o el Khristkindel. El procediment és idèntic als que a la Península Ibèrica se celebren per al dia de Reis: els infants escriuen una carta a la santa exposant quins regals desitgen. La nit anterior a la seva festivitat, la santa reparteix els regals. Els infants han de deixar menjar per a ella i farratge per l'ase que li serveix de muntura, i també han d'anar a dormir d'hora. Els que no s'han portat bé durant l'any només obtenen carbó. Segons Joan Amades aquest costum també havia tingut lloc a la plana de l'Empordà.⁴⁴

A Venècia, la tradició dels regals remunta al segle XIV, quan els nobles venecians feien presents als infants. A Verona, en canvi, la llegenda situa l'origen de la tradició en el segle XIII, vinculada amb la cura d'una malaltia infecciosa dels infants. No podem entrar en l'espai d'aquest article a tractar en profunditat la tradició dels portadors de regals, que requereix un estudi en ella mateixa. Però sí que ens cal donar-ne els trets més generals per comprendre la significació amb relació a la festivitat de la santa siracusana.

El costum d'un personatge màgic que en alguna data al voltant del Nadal porta regals als nens no es pot fer remuntar més enllà de l'edat mitjana. La majoria només són esmentats a partir del segle XVII, i alguns són clarament recents, com els Reis d'Orient o, encara més, l'Olentzero basc. Alguns semblen el resultat de l'evolució i la transformació d'un dels esperits malèfics, o si més no ambigus, que apareixien durant aquestes dates. Tal seria el cas del *Sinterklaas* holandès, precedent de Santa Claus que a inicis del segle XIX era descrit com una figura fosca, que baixava per la xemeneia acompanyat del soroll de cadenes, que feia servir per fuetejar els infants que s'han portat malament. També als països escandinaus a principis del segle XIX el rol de portador de regals corresponia al *Julbock* o *Julbuk* (cabra de Nadal), un ésser monstruós semblant al Krampus. A mitjan del mateix segle fou substituïda pels follets (*nisse, tomte...*).

En el cas de Santa Llúcia, se li atribuí el rol de portadora de regals que a la resta d'Itàlia correspon a la Befana, un altre personatge amb clares arrels paganes. El cert és que entre els personatges portadors de regals trobem tota una sèrie de personatges femenins d'origen pagà o llegendari, com la *Tante Airie*, que porta els regles per Nadal al Franc Comtat, o la *Lutzelfrau*, una bruixa del folklore alemany però que també trobem a Croàcia i Eslovènia i que reparteix fruits i dolços als nens el dia de Santa Llúcia.⁴⁵ El protagonisme d'un personatge femení entre els esperits hivernals a la zona alpina, a Itàlia i al sud d'Alemanya, degué contribuir al fet que en aquestes regions qui assumís el rol de portadora de regals fos una figura femenina. La identificació d'aquesta figura amb la màrtir siracusana, cristianitzant-se, als territoris corresponents al domini de la República de Venècia, situa l'expansió de la tradició en els segles XV i XVI, per bé que l'origen podria ser anterior. Aquest fet coincidiria amb les llegendes que expliquen l'origen de la tradició veneciana.

7. Santa Llúcia com a aglutinadora d'herències culturals

La tipologia de la majoria de rituals aplegats al voltant de la festivitat de Santa Llúcia corresponen al simbolisme d'inici de cicle anual. Rituals semblants els trobem també durant les principals festes nadalenesques i fins hi tot en dates posteriors. Es tracta d'un fenomen habitual en la història de les religions. Una creença o un ritual que pertany a una cosmovisió religiosa determinada es manté quan aquesta cosmovisió ha estat substituïda per una altra, adaptada al nou marc ideològic i al calendari de celebracions. En aquest procés d'adaptació es cerca la tipologia simbòlica anàloga a la celebració precedent. En el procés és habitual que es canviï la data de celebració, que es refaci l'explicació llegendària o que substitueixin alguns dels motius, però es manté el nucli simbòlic central. Per això ens trobem amb la distribució entre diferents dies en molts d'aquests costums: els plats amb cereals per germinar, els pronòstics meteorològics o les fogueres. No es tracta, doncs, de costums associats únicament a la figura de la màrtir, sinó que es poden trobar en moltes altres celebracions d'aquest període de l'any.

³⁹ BALASSA, *Hungarian Ethnography*, p. 651.

⁴⁰ FORBES, Bruce David, *Christmas: a candid history*, Oakland: University of California Press 2007, p. 68-79.

⁴¹ NUWER, Rachel, «Meet the Thirteen Yule Lads, Iceland's Own Mischievous Santa Clauses», 17 de desembre del 2013, a *Smithsonian Magazine*, <https://www.smithsonianmag.com/smart-news/meet-the-thirteen-yule-lads-icelands-own-mischievous-santa-clauses-180948162/> [Consulta: 26/09/2020].

⁴² AMADES, *Costumari*, vol V, p. 879.

⁴³ RAEDISCH, Linda, *The Old Magic of Christmas: Yuletide Traditions for the Darkest Days of the Year*, Woodbury (MI): Llewellyn, 2013, p. 19-20 i 185-92.

⁴⁴ AMADES, *Costumari*, vol V, p. 879.

⁴⁵ RAEDISCH, *The Old Magic of Christmas*, p. 151.

La distribució geogràfica dels costums depèn especialment de factors històrics i de l'herència cultural i religiosa dels diferents pobles que han transitat pel territori europeu. Alguns d'aquests costums són tan generals i es troben tan estesos que no es poden delimitar a una zona determinada, sinó que formen part de l'herència més ancestral de la humanitat. Són els vinculats a l'inici de cicle anual: l'endevinació, les fogueres durant la vetlla o els pronòstics per al nou any o cicle. D'altres evidencien particularitats culturals i històriques. Tal és el cas de la creença en l'aparició d'esperits de l'Europa central i oriental. La mitologia dels pobles germànics i una cristianització més tardana han permès que aquestes creences s'hagin mantingut fins pràcticament el dia d'avui. La creença en l'aparició d'esperits en aquestes regions també és present per Sant Andreu, Nadal i Cap d'Any. El dia de Santa Llúcia, pel fet de trobar-se enmig del període, també degué propiciar que algunes d'aquestes creences s'atribuïssin a aquesta data. La creença degué estar geogràficament molt més estesa com sembla indicar-ho la presència de la Befana a Itàlia o la Filaborres a Catalunya, tot i que no puguem determinar amb exactitud si provenen d'una mateixa tradició o de pòsits culturals diferents.

A la zona del Mediterrani occidental trobem els costums relacionats amb la fertilitat agrícola, com ho indiquen el consum ritual de cereals, les llegendes sobre l'abundància de menjar, i tot un reguitzell de costums anàlegs als rituals realitzat en l'antiguitat en el culte a les deesses de la fertilitat i que assenyalen molt més enllà, cap al Neolític europeu. Però tal com ens han arribat avui en dia, les tradicions han estat fortament modificades. Els costum del '*U laccè dè Sandè Luciè*', els del Carnaval de Tricarico, o els *boes e merdules* d'Ottana, a Sardenya, semblen el resultat de la confluència de les tradicions d'una societat agrícola i d'una de pastors, ateses les referències clares que s'hi fan a ramats i a bestiar. Els referents agrícoles també els trobem en el Mediterrani oriental, amb els plats amb blat o altres llavors, però aquí també s'estenen cap al nord, a la zona dels Balcans i els Carpats, on hi havia les antigues civilitzacions agrícoles de cucuteni, gumelnija i karanovo entre d'altres.⁴⁶ Hem d'assenyalar que en aquesta zona l'ús ritual màgic del blat també té una utilització important durant les festes nadalenes. En aquesta zona han perviscut elements de les antigues cultures agrícoles juntament amb d'altres de més propis dels pobles indoeuropeus.

A la zona escandinava també trobem una tipologia de celebracions ben determinada i diferenciada de les altres. Ja hem esmentat que es tracta d'una celebració recent, les primeres notícies sobre la qual són del segle XVIII i el costum podria provenir de l'evolució del *Christkind* protestant –un infant es vestia com el nen Jesús amb espelmes al cap i repartia dolços– o bé dels Cantors de l'estrella –representaven l'acte dels Reis d'Orient en un recapte popular. En tot cas, la celebració moderna s'associà ràpidament amb el simbolisme de la llum i la lluita contra la foscor.

Tot i la clarament marcada distribució geogràfica d'aquestes tres tipologies, el fet que cadascuna aparegui també en altres zones indica un origen molt més reculat en el temps. Així, la concentració de costums en una zona, coincidint amb un grup cultural, no implica necessàriament que aquest grup en sigui el portador originari, sinó que pot haver estat simplement el continuador d'una tradició anterior per consonància amb la seva pròpia cosmologia. Cal tenir en compte que les dades històriques són tan esparses que només podem fer suposicions sobre l'origen i consegüent evolució d'aquest conjunt de celebracions. Hem d'advertir, a més, que una visió completa d'aquest procés de transmissió cultural demana abraçar el conjunt de festes que tenen lloc durant aquest període hivernal, cosa que queda fora dels límits d'aquest estudi.

La festivitat de Santa Llúcia recollí una inquietud col·lectiva que s'expressava al marge de les

altres celebracions. Sembla haver-se associat amb el simbolisme de la llum des dels primers temps. Segons la majoria d'autors, l'evocació de la llum prové del propi nom. En llatí, Llúcia és el femení de Lucius, nom etimològicament relacionat amb *lux*, 'llum'. El fet que, a més, la data del seu martiri s'esdevingués en les proximitats del solstici degué afavorir des d'un bon començament l'associació amb el simbolisme de la llum. Ara bé, pel que hem vist, no sembla que l'associació amb el solstici s'originés pel decalatge del calendari julià respecte del cicle solar. La coincidència de dates entre el solstici i la festivitat de Santa Llúcia no es produeix fins al segle XIII, mentre que la celebració el 13 de desembre probablement es remunta ja als segles VI o VII.⁴⁷ Tot sembla indicar que l'associació amb la llum no depengué tant de l'oscil·lació de dates en el calendari com de la significació general simbòlica d'aquesta època de l'any.

Si no podem precisar el moment en què es formaren les dites sobre l'allargament del dia, en canvi sembla que les prediccions per a l'any següent tenen un origen molt més remot en la mesura en què s'integren en el període de dotze dies, talment com en les celebracions de l'Akitu babiloni. La determinació de les sorts per a l'any següent també apareix en altres tradicions d'inici d'any com el Roix ha-Xanà jueu, i en la Nit del Destí (o Làlat al-Qadr) musulmana. I un període de dotze dies abans del solstici es troba també en una cultura tan allunyada d'Europa com la maputxe. Ja hem assenyalat que el període de dotze dies a l'inici de l'any marca tant la diferència entre el cicle de dotze llunacions i l'any solar, com l'analogia entre aquests dotze dies i els dotze mesos de l'any. El fet que en la cultura popular el període de dotze dies s'apliqui a dos terminis diferents, entre Santa Llúcia i Nadal, o entre Nadal i Epifania, indica que es tracta també d'una tradició anterior que s'adaptà al calendari cristià. Això ho confirma, a més, el fet que en alguns indrets queden restes de rituals molt precisos, com l'elaboració del tamboret de Santa Llúcia a Romania, o l'aparició dels Yule-Lads a Letònia. La presència de rituals o esments dels dotze dies està distribuïda arreu de la geografia europea, especialment en les zones de cristianització més tardana. No pot ser derivada de Mesopotàmia, perquè no trobem aquest període en el calendari de les cultures més recents. Per tant, tot sembla indicar que es tracta d'una tradició popular molt més antiga que hauria trobat en aquestes dues perioditzacions de dotze dies l'estructura on adaptar-se.

Els costums agrícoles degueren estar difosos per tot el Mediterrani amb anterioritat a les festes romanes i trobaren en la figura de la santa una puntal on continuar la celebració. El focus degué ser Sicília i el sud d'Itàlia. Siracusa era la població de la màrtir i el nucli central de la seva devoció. En la devoció popular siracusana ja hi trobem els elements populars propis de cultes agraris. Com es produí la incorporació, ens és desconegut, Tampoc no podem saber si els paral·lelismes amb el culte a Artemisa o Afrodita són heretats o fruit de l'imaginari popular. Però el fet que a Sicília estigués tan arrelada la devoció per les deesses agrícoles no deixa de ser significatiu. Com també ho és la resta d'elements de simbolisme agrícola que s'hi associen al llarg del Mediterrani o de la zona de cultures agrícoles de l'Europa oriental, el que Maria Gimbutas anomenà «la vella Europa».⁴⁸ Al Mediterrani oriental, on la celebració cristiana és menys notòria, la figura cristiana fou més fàcilment identificable amb els tradicionals esperits femenins o altres éssers que es creu que apareixen pel solstici.

Troblem intensificat aquest aspecte al nord d'Europa per la mitologia germànica, que degué veure en la celebració una ocasió per potenciar les seves pròpies tradicions en els segles següents. La importància dels esperits femenins queda palesa en la posterior transformació d'aquests personatges en la figura del portador de regals, que, com hem vist, en una amplíssima franja central que recorre Europa des del mar del Nord fins a l'Adriàtic, té com a protagonista una figura femenina. La darrera

⁴⁶ GIMBUTAS, Maria, *Diosas y dioses de la Vieja Europa*, Madrid: Siruela 2014, p. 33-51.

⁴⁷ BURNS, Paul, *Butler's Lives of the Saints*. Londres: A&C Black 1995, p. 113.

⁴⁸ GIMBUTAS, *Diosas y dioses*, p. 33.

fase d'aquest procés d'incorporació de tradicions el trobem en els països escandinaus. La tradició, com hem assenyalat, és recent, i quan es creà ja no es practicaven els antics rituals pagans. Tot i això encara quedava en el record la memòria d'aquelles tradicions mantingudes per avis o besavis sobre la visita de Lussi, de manera que la figura femenina, ara lluminosa, podia ressorgir com a contrapunt d'aquella altra de fosca. En absència d'una tradició directa, aquest darrer estadi s'originà bàsicament des de la creativitat col·lectiva, pel que Eliade anomena la «tendència a l'arquetip».⁴⁹

Hem pogut constatar insistentment al llarg d'aquest treball com les peculiaritats de la Santa siracusana la feren susceptible d'assumir elements de diferents cultures històriques i incorporar-les a la devoció cristiana. Com a personatge femení fou susceptible d'incorporar tant elements de tradicions agrícoles –plantes, cereals, aus, girs–, com les creences sobre esperits femenins –a voltes malignes, a voltes contraposant-la als malignes. El nom i la data de la seva festivitat la feien apta per assumir tradicions solsticials referides a la llum, a l'allargament del dia, a l'endevinació o a la prosperitat pel nou any. El període que separa la seva celebració del Nadal permeté, a més, incorporar en la paremiologia i els costums populars la referència a un període de traspàs de dotze dies. Santa Llúcia esdevingué així no només un testimoni del cristianisme, sinó un refugi per a totes aquelles tradicions populars que d'una manera o altra trobaren en la seva figura una analogia simbòlica en la qual persistir.

No volem acabar aquest estudi sense advertir una vegada més que, atesa la fluïdesa i permeabilitat amb què es transmet el folklore, per comprendre amb més profunditat l'herència de la diversitat religiosa europea cal estudiar-la en un conjunt temporal més ampli que inclogui, no ja una festivitat, sinó totes les del període hivernal per comparar-ne semblances i analogies. Amb tot, algunes de les celebracions, animades per la profunditat de les figures que s'hi festegen, han estat capaces d'atraure i condensar un nombre més que significatiu de costums anteriors. Santa Llúcia ha esdevingut amb el pas del temps un mirall on han confluït diferents mirades. És una mostra de com actua la religiositat popular i de la versilitat amb la qual s'adapta i es reformula, donant lloc a noves vinculacions entre rituals i generant costums que, a partir d'un motiu conductor, assimilen i integren diversos motius simbòlics sota una mateixa figura.

Bibliografia no inclosa en les notes

CHAMBOST, Maurice, *Des coutumes populaires aux illuminations lyonnaises du 8 décembre*, Tarare: Société d'archéologie et d'histoire des Monts de Tarare 1986.

CIACERI, Emanuele. *Culti e miti nella storia dell'antica Sicilia*, Clio, Catània 1994.

LOMBARDO, Luigi. *La provincia di Siracusa e le sue tradizioni popolari*, Siracusa: Zangara Stampa 1996.

MOYER, Gordon, «Aloisius Lilius and the "Compendium novae rationis restituendi kalendarium"», a *The Gregorian Reform of the Calendar: Proceedings of the Vatican conference to commemorate its 400th anniversary (Specola Vaticana)*, Ciutat del Vaticà: G.V. Coyne ed. 1983, pp. 171-188.

PINON, Roger, *Les mille et une mesures du temps: croissance et décroissance de la journée dans les traditions populaires d'Europe Occidentale*, Lieja: Les éditions du Céfal 2007, pp. 25-130.

STURLUSON, Snorri, *Heimskringla. History of the Kings of Norway*. Texas: University of Texas Press 2007.

ZANIBONI, Maria, «Lucia, la santa siracusana», *Éthnos. Quaderno di Etnologia*, Siracusa: Centro Studi di Tradizioni Popolari «Turiddu Bella» 2007, pp. 8-11.

⁴⁹ ELIADE, *Tratado*, p. 138.

RECENSIONES

Photo by Free-Photos on Pixabay